

Етнополітична реальність Закарпаття (1991-2001 рр.)

Вегеш М.М.

м. Ужгород

Зан М.П.

м. Ужгород

Актуальність дослідження очевидна із огляду на відсутність вивченої перебігу та спрямування етнополітичних процесів на Закарпатті 1991-2001 рр. Етнополітична реальність Закарпаття була окреслена в публіцистичних роботах, газетних статтях науковців (Ю.Балега, О.Мишанич, В.Худанич, С.Фещук, В.Лемак, В.Льницький та ін.).

Метою цієї статті є висвітлення еволюції політичного русинства на Закарпатті, діяльності радикального та поміркованого напрямків русинства; з'ясування протиріч між українськими та угорськими і громадськими організаціями краєвого приводу встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі; окреслення конфліктних стосунків між обласним осередком СДПУ (о) та Закарпатською облдержадміністрацією, які розцінювались в пресі як міжетнічні протиріччя.

Становлення та формування широкого спектру політичних партій, громадських організацій, національно-культурних товариств протягом десятиліття незалежності України безпосередньо формувало політичну ситуацію та перебіг етнополітичного розвитку Закарпаття. Водночас, поряд із загальнонаціональними процесами державотворення (формування органів державної влади, діяльність обласних осередків загальноукраїнських партій та громадських об'єднань) спостерігались регіональні особливості етнополітичних процесів.

В обласній Раді народних депутатів продовжували вирувати емоційні запитання щодо імплементації результатів референдуму 1 грудня 1991 р. В березні 1992 р. обговорювався проект Закону України "Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття". Президент Асоціації нерадикальних демократів В.Фантич виступав як проти проекту "групи устичів, семераків, вчорашніх теоретиків і практиків комунізму", так і проти проекту "зілгалових, чучок, герців, бедів...". Він прямо звинувачував групу національно-демократичного спрямування у причетності до акту вандалізму проти угорського Консульства та русинського Дому в м.Мукачеві, де були поламані прапори та інші символи. Проф. УЖДУ І.Турияниця зауважував, що "як і минулий раз ми видимо нагад

V. Етнополітика

...ніно тоту, то то не опозиція, то просто група, котра ся зговорила і кідь чесно з'ясувати, непрофесійально баламутить світом на нашій рідній землі" [5]. Стат В.Коцан навіть пропонував пункт про використання поряд з національною грошовою одиницею грошових знаків сусідніх країн. На це проф. Коцан професійно зауважував про некоректну постановку такого питання, адже в жодній країні немає такого явища, завжди гроші можна поміняти в банківських конторах [5].

Рішення щодо проекту Закону України "Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття" було прийняте обласною Радою 6 березня 1992 р. У зверненні обласної Ради народних депутатів до Верховної Ради йшлося, що 24 січня 1992 р. обласна Рада затвердила підсумки референдуму, на якому позитивно відповіли на питання референдуму. В проекті Закону України, зокрема в ст.4. "Адміністративно-територіальний устрій" вказувалося, що в місцях компактного проживання національних груп за волевиявленням громадян можуть бути утворені відповідні національні адміністративно-територіальні одиниці. Ст.5 передбачували використання поряд із державною мовою мов національних груп населення краю та використання поряд із державною регіональною символікою. Цей проєкт був підписаний членами робочої групи С.Устичем, О.Семеракком, С.Семем, М.Макарою, Х.Олексиком, О.Передрієм та ін.

Однак, крім цього рішення обласна Рада прийняла ухвалу "Про організацію виконання рішення обласної Ради від 06. 03. 92 р. "Про проєкт Закону України "Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття". Згідно цього рішення утворювалась комісія обласної Ради "по сприянню проходженню у Верховній Раді України у встановленому порядку проєкту Закону...". Головою комісії став М.Країло, заступниками — Д.Дорчинець та С.Устич, всього членів комісії — 22 чол. Редакції "Новин Закарпаття" рекомендувалось "широко" моніторити проходження законопроєкту у ВРУ, а облвиконкому доручалось підготувати проєкти Статуту та інших нормативних актів щодо легітимності спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття. Одночасно рішенням "Про зміни в адміністративно-територіальному устрої області" вказувалося, що відповідно до результатів референдуму в Берегівському районі, про звернення до ВРУ щодо переведення району в Берегівський угорський автономний округ з центром у м.Берегове в складі Закарпатської області. Відзначалося, що 81,4% (43482 чол.) населення Берегівщини віддали голоси за створення округу, проти — 7842 чол. із 53442 чол., що взяли участь у голосуванні [5].

Рішення щодо надання органам ЗАГСу та внутрішніх справ Закарпатської області дозволу на внесення в документи у графу національність запису "русин" було прийнято без запитань та обговорення, одноголосно. У виступі Г.Вереша

обґрунтовувалась доцільність такого кроку через міжнародну практику (Чехословаччина, Югославія).

Відзначимо, що пропозиція депутата М. Тиводара про зняття з обговорення проекту “Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття” до опублікування проекту нової Конституції України не була прийнята до уваги. Більше того, до обласної Ради надходили заяви від різного роду груп робітників. Так, в заяві групи робітників Свалявського лісокомбінату (2 березня 1992 р.) значилось наступне: “Дуже просимо Вас обережно розглядати той варіант Статуту, який склав В.Зілгалов і К°. Це люди — закляті противники автономії”. У зверненні від 4 березня 1992 р. народного депутата Іршавської міської Ради протоєрея М.Юрини констатувалось: “... всі православні священики звертаються до депутатів обласної Ради з проханням не виділяти кошти для цієї незалежної та так званої демократичної газети (“Карпатський край” — М.В., М.З.) [14]. Отже, протистояння між національно-орієнтованими силами та симпатизуючими автономістам політичними русинами продовжувалось.

Із березня 1992 р. почала діяти Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). До її складу входили обласні осередки НРУ, УРП, ДемПУ, обласна організація товариства української мови “Просвіта”, крайова “Просвіта”, товариство політ’язнів і репресованих та спілка майстрів народного мистецтва Закарпаття. Всього — 15 організацій. Голова УНРЗ Ю.Балега відзначав, що факт створення організації “...треба розглядати як альтернативу, опозицію компартійній більшовицькій в Закарпатській обласній Раді, яка затіяла необільшовицькі проавтономістські партіїгри, свідомо ігнорує більш як 80 процентів українського населення в районі його товариства, пресу... підтримує політичний русинізм...” [15, с.2].

УНРЗ організувала на кінець 1992 р. у своїх рядах 31300 чол. Основні погляди, критика на адресу політичного русинства була представлена на сторінках обласних газет “Карпатська Україна” (тираж — 2200 екз.), “Закарпатська правда” (50 тис. екз.), згодом до них приєдналась “Срібна Земля” (12 тис. екз.). Важливо, що 9 членів УНРЗ були депутатами облради, 133 — депутатами міських, сільських та районних Рад, 7 чол. працювали у місцевих виконавчих структурах, 5 — членами Колегії при Представникові Президента області, 13 — в районах [5].

Їх опонентами виступала Демократична ліга національностей Закарпаття. До неї входили ТУКЗ, словацьке національно-культурне товариство ім. Л.Штурма, товариство німців краю “Відродження”, товариство євреїв області “Меморіал”, “Русский Дом”, “Рома” та товариство подкарпатських русинів. Ліга об’єднувала 36600 членів згаданих товариств: 6 із них були депутатами обласної Ради, 10 чол. — депутати різних рівнів, 5 чол. були членами колегії при Представникові Президента в районах області. Інформаційна підтримка висвітлювалась на

V. Етнополітика

видавця газети “Подкарпатська Русь” (5 тис. екз.) [5]. Крім цього їхню позицію висловлювали “Єдинство-плюс”, “Новини Закарпаття”, “Карпаті ігоз со”. Зокрема, останній виступали представники ТУКЗ, які виступали проти “українського націоналізму” в українській державі [1, с.70].

В березні 1992 р. була створена Пудкарпатська республіканська партія (голова — В.Заяць), в діяльності якої проглядалась реанімація русофільського напрямку, захоплення ідеями панславізму та ідеалізацією історії та майбутнього Закарпаття за прикладом Швейцарії [14, с.10].

В той же час в обласній владі переймались проблемами проходження у ВРУ законопроектів про статус Закарпаття та про вільну економічну зону. С.Устич 29 квітня 1992 р. звітував, що заступник голови постійної комісії з міжнародних відносин О.Дупталов обіцяв, що в кінці лютого, на початку березня проект відповідно Закону України “Про вільні економічні зони в Україні” буде розглянутий і внесений на розгляд. Потім, на підставі цього Закону, відзначав С.Устич, Президент обіцяв Указом надати області статус спеціальної економічної зони. Майбутній голова облдержадміністрації констатував факт, що М.Країло буквально щотижня дзвонить чи Голові Верховної Ради, чи першому заступнику. Остання інформація така, що цей законопроект обіцяють розглянути в першій декаді травня” [5].

Одночасно проект Закону “Про спеціальну самоврядну адміністративну територію” так і залишався проектом. 20 екземплярів проекту було залишено у постійній комісії з питань законодавства і законності, однак відповіді не було. На засіданні конституційної комісії ВРУ був присутній М.Волошук, який піднімав питання про необхідність врахування у проекті майбутньої Конституції пропозицій обласної Ради та обіцянки, яку давав Л.Кравчук в листопаді 1991 р. Питання обговорювалось також у депутатських комісіях. М.Волошук зауважував, що необхідно прийняти звернення до ВРУ, де потрібно вказати, що депутатський корпус облради “стурбований зволіканнями” і просить прискорити вирішення питання спеціальної адміністративної території краю. Звучали й інші думки. М.Джандя, зокрема, відзначив, що важливим є прийняття власне Конституції, а не питання вільних економічних зон. Він констатував об’єктивний факт: “Можете тут гукати шуміти. Поки що ви ще не весь закарпатський народ” [5].

Відповідно до нового законодавства, посаду голови обласної Ради народних депутатів та облвиконкому не могла займати одна особа. 29 квітня М.Країло був призначений Представником Президента України в області, а Д.Дорчинець став головою Закарпатської обласної Ради народних депутатів. 29 квітня 1992 р. також було прийнято рішення “Про зміну статусу і підпорядкованості Ужгородського відділка Львівської залізниці”. Обласна влада виступала із пропозицією до Кабінету Міністрів України про створення самостійного структурного підрозділу

з правом юридичної особи, підпорядкування його безпосередньо Міністерству транспорту України. Отже, крім суспільно-політичної проводилась робота на народно-господарському рівні. Однак, і з цього питання успіху не було.

Лідери національно-демократичного спрямування критикували подібні дії колишнього облвиконкому. Л. Караванська відзначала, що "...з кінця серпня минулого року ми багато наробили біди, шкоди для спокою нашої області починаючи від післяпутчівської сесії і т.д., аж до референдуму". Аджє, крім питання самоврядності, гостроти набувала і проблема угорського автономного округу. М. Товт заявляв, що "... угорці Закарпаття живуть надією на те, що в новій державі... зможуть знайти свою Батьківщину". Втім висловлювались думки і про те, що потрібно говорити про "автономний округ", а не про "угорський автономний округ". Аджє, як висловлювалась Є. Деркач, угорці живуть і в Мукачівському, Виноградівському та Ужгородському районах, а отжє "мають вам заздрити, чи ви відділились?" [5].

Відповідь національно-патріотичних сил краю не забарилась. 14 травня 1993 р. УНРЗ на сторінках газети "Карпатська Україна" було опубліковано звернення до ВРУ, Президента і Представника президента у Закарпатській області. У зверненні діяльність обласної Ради оцінювалась антиукраїнською, політичне русинство пов'язувалось із партноменклатурними інтригами. Пропонувалось вжити заходи щодо припинення антидержавної діяльності Товариства підкарпатських русинів, Асоціації нерадикальних демократів, Підкарпатської республіканської партії. Документ був підписаний лідерами 15 організацій демократичного спрямування. Однак обласна Рада 22 липня прийняла власне рішення. Вона визнавала звернення "таким, що суперечить дійсності", а в окремій заяві облради говорилось про безпідставність звинувачень депутатів у нагіттанні антиукраїнської кампанії. Це повністю узгоджувалось із репліками І. Турянич, який говорив про "націонал-шовіністичну" газету "Карпатська Україна" і однозначно твердив, що "... ми не є українці" [5].

Поряд із такими заявами та рішеннями обласна Рада прийняла рішення "Про реалізацію права громадян на вільний вибір та відновлення національності". У тексті рішення рекомендувалось вже до 1 січня 1993 р. державним органам статистики представити уточнену національну структуру населення області. Крім цього постійній комісії обласної Ради з міжнародних відносин та засобами масової інформації краю доручалось "... провести широку роз'яснювальну роботу серед населення області про порядок реалізації права вільного вибору та відновлення національності". Була розроблена анкета, де бажаючі відновити національність мали тільки вписати відповідні дані.

В той же час з приводу звернення УНРЗ, що рішуче заперечувала русинство, надходили "аналітичні записки" голові обласної Ради, де говорилось: "Дмитро

V. Етнополітика

Федоровичу, на якій підставі “вони” назвалися Народна Рада де, який народ обирає цю “Раду !!!” Депутат 16 виборчого округу м.Мукачево І.Майороші звертався до головного прокурора Закарпатської області О.Бондаренко, твердячи про безпідставне звинувачення ТУКЗ у взаємодії з обкомом компартії України та інспіруванні антиукраїнського руху на Закарпатті. І.Майороші заявляв, що депутатський склад обласної Ради зобов’язаний “... зберегти цю безцінну цінність — єдність закарпатського народу” [5].

Продовжувалась боротьба за надання області статусу самоврядної адміністративної території. С.Устич інформував депутатів про доцільність “освіжити, так би мовити, наше рішення 1990 року”. А саме — змінити формулювання “зона вільного підприємництва” на “спеціальна (вільна) економічна зона”. Оскільки, як мовив С.Устич, щодо цього була згода з КМУ та ВРУ. Отже, послідувало відповідне рішення обласної Ради “Про клопотання перед Кабінетом Міністрів України про надання Закарпатській області статусу спеціальної (вільної) економічної зони”. Прикметно, що в той день було прийнято рішення “Про проект Конституції України”, де в розділі “Територіальний устрій” передбачалась глава “Самоврядна адміністративна територія Закарпаття”.

Натомість послідували звернення УНРЗ від 14 та 27 листопада про сепаратистські дії обласної влади. У виступі В.Приходька вони були оцінені наступним чином: “... нині, одягнувши націонал-соборні і унітарні одяги, перетворює (УНРЗ — М.В., М.З.) цілком об’єктивну і закономірну проблему економічного і адміністративного статусу області, проблему, що ставиться іншими регіонами держави в предмет політичної гри”. За твердженням В.Приходька, УНРЗ — тільки “конгломерат” українських партій та демократичних організацій і вона ніде не зареєстрована. Тому пропонувався проект рішення, де вказувалося б, що “так звана” УНРЗ та Закарпатська організація ВРУ роблять спроби “зірвати конституційний порядок надання Закарпатській області спеціального адміністративного економічного статусу”. Представник Президента М.Крайло також заявляв, що деякі громадські організації та партії займаються політиканством, “втягають у непотрібні дискусії маси людей” [5].

Знову продовжувались взаємні звинувачення та відповіді на кроки опонентів. У відповідь на заяви-звернення УНРЗ від 14 і 27 листопада 1992 р. послідувало спеціальне рішення обласної Ради, яка виявляла стурбованість через “зволікання” в розглядом документів у вищих інстанціях держави. Крім цього додавалось звернення Форуму громадськості від 28 листопада, де вказувалось про “безпідставність” заяв “крайніх політичних сил”. На згаданому Форумі в м.Ужгороді взяло участь біля 130 чол. з Волиньця, Сваляви, Мукачева та Ужгорода. Це були представники від товариств русинів, угорців, німців, словаків, євреїв, циган, закарпатської молодіжної демократичної спілки та Асоціації демократів

Закарпаття. Виступали із доповідями М.Рушак, М.Бойко, І.Кривський, І.Григорук та М.Болдижар. У дискусіях та обговоренні взяли участь 11 чоловік. Робота Форуму увінчалась рішенням “Шляхи реалізації результату обласного референдуму 1 грудня 1991 р. про статус Закарпаття — спеціальної самоправної адміністративної території в складі України”. В цьому документі вказувалось, що референдуми 1991 р. “... були першою в історії Закарпаття демократичною формою волевиявлення всього багатонаціонального населення краю з доленосних для нього питань” (підкреслено в оригіналі — М.В., М.З.). Від того, рекомендувалось протягом грудня 1992 — січня 1993 рр. скликати збори уповноважених представників всіх Рад народних депутатів для вирішення питання реалізації результатів волевиявлення 1991 р. [5].

У 1993 р. ідея домагання спеціальної (вільної) економічної зони у послідовній автономістськими амбіціями знайшла своє продовження. В листі М.Кривського до Д.Дорчинця до КМУ 4 лютого 1993 р. зокрема було відзначено, що зацікавлені в створенні економічної зони проявляють ЧСФР (до 1 січня 1993 р.), Угорщина, Румунія, Польща, ФРН, Австрія, США, Канада та інші держави. Представлений пакет документів щодо створення зони вільного підприємництва “Закарпаття” (рішення облради від 7 грудня 1990 р.) проходив апробацію у 8 міністерствах та відомствах і був схвалений Радою Міністрів УРСР. Втім, ВРУ не був прийнятий до розгляду через відсутність відповідного закону про спеціальні економічні зони. Із прийняттям ВРУ Закону “Про загальні засади утворення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” з’явився вдалий момент втілення в життя цього проекту. Перед КМУ ставилося питання до відомця: розглянути пакет документів та висловити свої зауваження і пропозиції.

Принагідно зауважимо, якщо в КМУ було прихильне ставлення до реалізації вільної економічної зони, то у ВРУ — навпаки. Представник Президента М.Кривський та голова обласної Ради народних депутатів Д.Дорчинець висловлювали щиро подяку прем’єр-міністру Л.Кучмі за об’єктивне та доброзичливе ставлення до розгляду згаданого листа. З іншого боку, лідери області відзначали, що в Постанові КМУ “Про стан підготовки документів для створення спеціальної (вільної) економічної зони у Закарпатській області” дано правильну оцінку стану справ, однак не вказано, що головним винуватцем зриву розгляду документів був віце-прем’єр В.Пинзеник.

У постійних комісіях ВРУ щодо питання вільної економічної зони (ШЕЗ) виникли зауваження. Комісії вважали, що документи підготовлені не по формі, оскільки питання не обговорювалось на засіданні КМУ і не внесено у ВРУ в якості законодавчої ініціативи. Тобто, постійні комісії відмовлялись офіційно розглядати питання створення ВЕЗ. Отже, в області 1993 р. поряд із проблемою самоврядності постало питання домагання ВЕЗ. Крім цього рішенням облради

V. Етнополітика

14 травня було схвалено текст Статуту Асоціації прикордонного співробітництва “Карпатський Єврореґіон”. Українську сторону при підписанні документів про створення “Карпатського Єврореґіону” в м.Дебрецен представляла Закарпатська область. В документах фігурували підписи Д.Дорчинця та М.Країла [5].

Поряд із цими подіями 15 травня 1993 р. в м.Мукачеві було проголошено “Тимчасовий уряд Підкарпатської Русі” на чолі з І.Турянцею, до якого ввійшли громадяни Словаччини та Угорщини. Самопроголошений уряд розпочав кампанію дискредитації української державності, привернення уваги громадськості до становища русинів на Закарпатті, визнання нечинності радянсько-чехословацького договору 1945 р. Обласна влада опинилась перед фактом і задля відмежування від свого “дітища” — політичного русинства впробувала дистанціюватись від нього. Однак, це була тільки декларація. Лідери русинства надалі продовжували виступати на сесіях облради, продовжувалась її підтримка. С.Устич на сесії облради 31 травня 1993 р. заявив, що створення “тимчасового уряду” — провокація. “... ніякого сумніву немає”. А Д.Дорчинець ствердив, що “... мова йде не про все русинство, а частину керівництва, яка нагнітає обстановку...”. Депутат М.Вереш висловив стурбування з приводу ігнорування офіційним Києвом домагання самоврядності, яке трансформувалось у вирішення питання ВЕЗ, потім Єврореґіону. Втім, “ніяких зон немає, крім одної, яка потім зникне. А ми тут зробимо малу Югославію!”. Депутат М.Волощук також зауважував, що “якщо б ми доводили до кінця референдум Закарпаття, ми б мали набагато більше” [5].

Дистанціювання від радикального напрямку політичного русинства з боку обласної влади було дійсно декларацією. Адже розпорядження Представника Президента М.Країла за № 06-35/84 від 2 лютого 1993 р. про виділення автомобіля “Газарія” І.Турянці було dokonаним фактом. На депутатський запит М.Джанди з приводу цього питання М.Країло тільки лаконічно констатував, що п.Турянця про це звертався неодноразово.

В день сесії обласної Ради народних депутатів 31 травня 1993 р. на од. Народній відбувся мітинг-пікет представників УРП, християн-вірників, репресованих, громадян м.Ужгорода. Пікетуючі засуджували дії облради та сепаратистського “тимчасового уряду”, вимагали його оцінки депутатами. Також учасники мітингу вказували про недопущення будь-яких антиконституційних “Гідів Рад усіх рівнів”.

З іншого боку, від членів Свалявської міськрайонної організації товариства підкарпатських русинів (ще 30 квітня) на адресу обласної Ради надійшло звернення про включення в порядок денний сесії питання скликання подібного Гіду, де був би прийнятий Маніфест чи Декларація про статус краю.

Представники Асоціації демократів Закарпаття (М.Ердеві), Форуму громадськості Закарпаття (І.Кривський), русинського товариства (І.Туриянич), товариства словацької культури (Й.Горват) та молодіжної демократичної організації у своєму зверненні констатували занепокоєння від зволікання вирішення проблеми нового статусу краю, адже воно "... спричиняє конфронтація між певними прошарками населення, зумовлює політичну нестабільність в країні". Відзначимо також, що прохання обласної організації УРП та організації "Меморіал" щодо виступів Б.Дикого та В.Зілгалова на сесії не були піддані увазі депутатами.

Після проголошення "тимчасового уряду" до голови ВРУ І.Плюща, КМУ та Президента України Л.Кравчука знову надходила кореспонденція від керівників області М.Країла та Д.Дорчинця. В листах вказувалось, що зволікання в затримкою розгляду питання ВЕЗ та передбаченням окремої статті в майбутній Конституції "Спеціальна самоврядна адміністративна територія Закарпаття підриває довіру до центральних владних структур та ускладнює політичну обстановку в області. Л.Кравчуку окремо "нагадувалось", що жителі області пам'ятають його перебування в області та обіцянки щодо вирішення питання самоврядності. Окремо зауважувалось, що течія політиканства в русинстві не має серйозної соціальної бази. В листі від 1 грудня 1993 р. першому заступнику голови ВРУ В.Дурдинцю констатувались прикрі для обласної влади факти. Зокрема, щодо самоврядності краю. Обласна Рада народних депутатів із жовтня 1992 р. тричі зверталась до голови ВРУ, чотири рази до Президента, один раз до прем'єр-міністра, "однак відповідей на ці звернення не одержали" [5].

Природньо, що офіційний Київ зволікав із сепаратистськими проявами, але дедалі активніше проявлялись у середовищі обласної влади, що навіть проводили спільні прес-конференції з "тимчасовим урядом". Останній також підтримував словацьке та російське національно-культурні товариства, Асоціація демократів Закарпаття, "Народна рада громадянської злагоди", "Громадянський комітет України". Угорське телебачення 13 серпня 1993 р. рекламувало міністра "тимчасового уряду", лідера І.Турияничу. Угорська преса активно мусувала ідей автономії, Карпатського Євросерегіону та політичного русинства [2, с.66-69]. Для підтримки автономістських домагань 11 червня 1993 р. вдалось і організувати Закарпатського відділення Союзу комуністів [2, с.70].

5 жовтня 1993 р. голова облради Д.Дорчинець опублікував розпорядження про скликання 29 жовтня 1993 р. сесії обласної Ради для проголошення самоврядності, однак через спротив демократичних організацій та обговорення у ВРУ питання ВЕЗ сесія не була скликана [1, с.72].

Наростання незадоволення діяльністю Президента та ВРУ, проведення дострокових виборів до ВРУ, обрання Президентом Л.Кучми у 1994 р. Було

V. Етнополітика

активними чинниками державотрочого процесу України. Загальноукраїнські політичні процеси дещо загальмували нестабільну етнополітичну ситуацію на Закарпатті. Легітимний характер самоврядності краю був приречений на провал. З іншого боку, змінена геополітична розстановка 1993-1994 рр. вже не відповідала початку 90-х рр., тому домагання самоврядного статусу та ВЕЗ, участь у проєкті Карпатського Єврорегіону мало провадитись в рамках правового поля української держави. Втім, з боку радикальної течії русинства саме з 1994 р. розпочалась активізація вираженого антидержавного та антиукраїнського характеру.

У передвиборчій програмі кандидата у депутати обласної Ради по Ужгородському виборчому округу №2 І. Туряниці було задекларовано: “добитися позитивної результату обласного референдуму про встановлення автономної державності Подкарпатської Русі на основах и принципах демократичних державностей Європи и Світа — дла русину, мадяру, українцю, русскіх, румыну, чеху, словаку, єврею, и представителю других національностей, які живут на Закарпатській землі”. Кандидат твердив, що “... доста было опусто говорити, а надо робити” [5]. Його колега по політичному русинству Ю. Думнич, що балотувався по Ужгородському виборчому округу №4, декларував намір домагання федеративного устрою України: “всіма політичними засобами добитися автономного статусу нашої області...” [5].

Тому не дивним стало те, що серед національного складу обласної Ради ХХІІ в Туряниці поряд із 51 українцем та 7 угорцями був 1 русин. В той же час згідно статистичних даних ЗАГСу із багатотисячного населення краю тільки близько 100 громадян зареєструвались із приводу відновлення їх національності, близько половини з яких хотіли бути русинами, однак завадив юридичний аспект. Органи ЗАГСу та МВС не мали відповідних компетенцій. У листі до голови обласної Ради І. Туряниці заступник міністра України у справах національностей та міграції Р. Чиличава зауважував, що “... ця проблема вже вирішена. За затвердженням Верховною Радою України “Положенням про паспорт громадянина України” вимогу про національність у паспорті не передбачено”. Отже, держава відмовилась від функцій врегулювання питань національності громадян, “... залишивши їм можливість обрання національності за власним розсудом”. Тобто, змушувши обов’язковість фігурування національності в документах, державні органи проблему вважали вирішеною.

Іже на першому засіданні новообраної Ради народних депутатів 21 липня 1994 р. проблему повернення національності русинам підняв Є. Жупан. Від керівництва підкарпатських русинів, “тимчасового уряду”, депутатів обласної Ради, особисто проф. І. Туряниці до Президента України Л. Кучми надійшло звернення про повернення державності Підкарпатської Русі. В оригіналі документу російською мовою вказувалось, що “... Вы, высокопочтенный

Президент, подтвердите и осудите антинародный пакт Фирлингера-Молотова от 29 июня 1945 г. и противоправную ликвидацию нашей государственности 29 января 1946 г. с уничтожением нашего законного правительства” [5].

Одночасно на адресу Президента надходить звернення заступника генерального секретаря Організації Непредставлених Народів (ОНН) Л.Мяльць. У зверненні учасників міжнародної конференції в серпні 1994 р. зокрема відзначено: “У нас вызывает большое беспокойство судьба подкарпатских русинов, которые длительное время не могут реализовать свое право на самоопределение” [5].

7 вересня 1994 р. за депутатським поданням Є.Жупана (Мукачівський виборчий округ №10) до розгляду було подано питання про статус автономії краю. У підготовлений “Заяві про включення в порядок денний питання про статус автономії нашого краю” констатувалось проголошення Підкарпатської автономної республіки та в її складі Берегівського національно-культурного округу. Обласну Раду пропонувалось перейменувати на парламент Підкарпатської автономної республіки у складі України. Під цим проектом стояли підписи 17 депутатів. Після зачитання такого документу виступив М.Джандо, який повідомив, що обласна Рада може бути дотроково розпущена в разі порушення Конституції та прийняття рішень, які були б спрямовані на порушення територіальної цілісності України.

Поіменне голосування виявило наступну картину: 6 — “за” (І.Турыянино, В.Васюта, С.Калабішка, Є.Жупан, В.Ковбаско, І.Фітак), 9 — “утримались”, 11 — “проти”, 10 — відсутні. Після дебатних перепалок між І.Турыянино та М.Джандою новий голова обласної Ради С.Устич застеріг депутатів від перетворення роботи сесії на вияснення особистих стосунків. На четвертій засіданні сесії 29 листопада 1994 р. надійшла телеграма від виборців м.Мукачево до депутата Є.Жупана: “Просим поднять вопрос об автономии, добиватись положительного решения”. Втім, на цій сесії варіанти створення комісії для вироблення проекту про спеціальну самоврядну територію, всенародного обговорення та опублікування в пресі “Положення про спеціальну самоврядну територію” не були підтримані більшістю депутатів.

Агресивні акції з боку радикалів політичного русинства спонукали до вироблення єдиної узгодженої на рівні міністерств та відомств позиції. Але існували різні підходи вищих інстанцій держави щодо русинства. Така пропозиція знайшла відображення у листах голови обласної Ради С.Устича до Президента Л.Кучми. Позиція є зрозумілою з точки зору зволікання із розглядом питання ВЕЗ. Так, згідно Постанови КМУ від 4 червня 1994 р. “Про затвердження Положення про Міжвідомчу комісію з розгляду і підготовки документів щодо створення спеціальних (вільних) економічних зон та порядку розгляду документів...” було встановлено процедуру розгляду відповідних документів

V. Етнополітика

Це означало, що обласна влада мала подати новий пакет документів, які були вказані вказаною постановою. І, знову ж таки, це зайняло тривалий час.

На постійні листи з приводу реабілітації національності "русин" Міністерство України у справах національностей та міграції давало чітку відповідь: "... в Україні національний статус русинів (меншина, народ) не визначено, оскільки, автохтонне населення Закарпаття традиційно вважається локальною етнографічною групою українців, а їх мова — діалектом української" [5]. Отримавши таку відповідь 13 березня 1996 р., обласна влада вже 15 березня отправляє листа на адресу Адміністрації Президента України. В ньому стурбовано повідомляється, що 2 грудня 1995 р. в м.Ужгороді знову відбувся форум громадськості Закарпаття, де були присутні близько 120 чол. з міст краю Мукачєва, Сваляви, Перечина, Виноградова; саме вони представляли "русинське населення області". В ході проведення мітингу навіть висувався заклик виступання залізничі з метою привернення уваги до "русинської проблеми".

Поряд із тривалим процесом домагання самоврядності, політичним активістством на Закарпатті вже в 1995 р. визрівала інша етнополітична проблема — віднесення угорських та українських громадських організацій з приводу визнання угорцями 1100-річчя здобуття Батьківщини в 1996 р.

Якщо на початку 90-х рр. самовільно встановлювались угорськомовні надписи вказаних пунктів, нехтуючи при цьому державну мову, то в цей період частими стали випадки використання виключно національної угорської символіки та порушення державної. На будинках сільських Рад поряд із державними майоріли прапори Угорщини. Під час відзначення річниці національно-визвольної боротьби угорців (1703-1711 рр.) в с.Вилко Виноградівського району 3 липня 1995 р. учасниками використовувалась виключно національна угорська символіка. Ця ситуація не пройшла поза увагою обласної влади. З метою попередження подібних випадків відбулась нарада із керівниками національних товариств, були надані письмові рекомендації порядку використання символіки [5].

На п'ятому засіданні українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин в м.Будапешті 28-29 березня 1995 р. було вирішено вжити низку заходів із нагоди 1100-річчя здобуття угорцями Батьківщини. Закарпатською ОДА був створений оргкомітет по проведенню ювілею, передбачено проведення міжнародної конференції та інші заходи. Серед 24 пунктів плану проведення в області заходів до святкування 1100-ї річниці здобуття угорцями Батьківщини значився пункт 10 "Подати на розгляд обласної адміністративної ради проект пам'ятного знаку, який планується встановити на Карпатському перевалі (Управління культури, ТУКЗ до 15.04.96)", пункт 11 передбачався підготовки рішення про встановлення знаку. Відкриття пам'ятного

знаку і проведення мітингу на Верещькому перевалі за окремим сценарієм передбачалось 15 серпня 1996 р. [5].

Такий хід подій однозначно викликав обурення з боку національно свідомої інтелігенції краю, громадських товариств національно-демократичного спрямування. 16 червня 1996 р. УНРЗ звернулась до Президента, Голови ВРУ та прем'єр-міністра України, де було рішуче засуджено дії обласної влади. У зверненні під назвою "Протест проти угорської історичної агресії на Закарпатті" відзначалося, що "... верхом глумління над українським народом і його державою є споруджування при мовчазній згоді київських та ужгородських безбачливих грандіозного пам'ятника на Верещанському перевалі...". Лідери громадських організацій, що входили до УНРЗ (Ю.Балега, В.Піпаш, П.Чучка, О.Борисенко, І.Мешко, М.Потушняк, М.Баник, М.Сюсько, М.Вегеш, Н.Вигодованець, С.Бобинець та ін.) закликали припинити історичну агресію сусідньої держави [5].

З боку закарпатської обласної організації КУН (голова — В.Гурзан) дії голови ОДА називались непродуманими та такими, що компрометують Президента і уряд України. КУН пропонував для розв'язання угорського питання власний варіант — назвати його пам'ятником "українсько-мадярського примирення". У зверненні до Президента України, Міністра закордонних справ та Надзвичайного та Повноважного посла Угорщини в Україні обласний осередок КУН вимагав відмінити рішення ОДА про будівництво, звільнити С.Устича від обов'язків голови ОДА [5].

Поряд з цими зауваженнями ТУКЗ (голова М.Ковач) звертався до голови облдержадміністрації С.Устича про необхідність розпочати будівельні роботи по відкриттю пам'ятника, що покликано "зміцнити історичну дружбу між нашими народами". Одночасно лідер угорського товариства вказував: "якщо до зазначеного строку, що вже відомо цілому світові, пам'ятник не буде побудований, це може викликати небажаний (політичний) резонанс, що негайно призведе до падіння престижу України на міжнародному рівні" [5].

ТУКЗ неодноразово зверталось до Воловецької районної держадміністрації із проханням дозволити провести 17 листопада 1996 р. мітинг на Верещькому перевалі та богослужіння з нагоди 1100-річчя віднайдення угорцями Батьківщини. Товариство планувало здійснити ці заходи після завершення офіційного візиту в Україні Президента Угорщини А.Гьонца та відвідання Закарпаття Президентами України та Угорщини 16 листопада. Проте, одночасно звертались і обласні організації УРП, КУН та НРУ. Рішенням Воловецького суду 15 вересня акція встановлення пам'ятника з боку ТУКЗ та українських організацій, що прагнули вшанувати пам'ять загиблих січовиків 1939 р. на місці поблизу перевалу була заборонена. Таке рішення суду Держкомнацміграції визнав цілком правомірним. Міністерство закордонних справ (міністр

V. Етнополітика

Г. Удовенко) також відповіло відмовою. Мотивація була наступною: акції можуть привести до "... непередбачуваних заходів, загострення міжнаціональних відносин, загрози здоров'ю людей". Угорській стороні під час візиту пропонувалось пояснити державну позицію у питанні спорудження пам'ятника.

Позиція представників обласних громадських організацій та партій українського патріотичного спрямування була одноставною. Навіть після зустрічей 18 і 22 липня 1996 р. із представниками обласної влади, товариствами національних меншин якогось компромісу знайти не вдалось. Більше того, українські громадські організації та осередки партій висловлювали своє обурення активною позицією будь-що домагатись встановлення пам'ятника на місці розстрілу січових стрільців. Голова обласної організації УРП О.Малець повідомив через газету "Срібна Земля", що із встановленої гранітної стели була знята чавунна дошка з пам'ятним знаком. Натомість на граніті були вибиті слова: "Тут починається Велика Угорщина" [21, с.3].

Ми погоджуємось із думкою доктора історичних наук, професора В.Худанича, що спорудження подібного пам'ятника природньо знайшло спротив в українців краю. Доцільно було б дозволити встановлення такого пам'ятника на сучасному кордоні України та Угорщини, адже українці краю "... так само, як угорці, мають власну національну гідність" [3, с.5]. Історична пам'ять етносу є довготривалою та прямо вписується в етнічні стереотипи. З іншого боку, зауважимо, що саме спорудження цього пам'ятника викликало напруження українсько-угорських стосунків. В той же час, якщо уважно проаналізуємо кількісне співвідношення пам'ятників історії та культури національних меншин краю, то, власне угорських, тільки за останні 6 років було встановлено 50.75 У порівнянні з пам'ятниками історії та культури інших національних меншин краю угорці є явними лідерами [19, с.74-76].

Проте з боку обласної влади вже в січні 1997 р. знову підтримувалась ідея встановлення пам'ятного знаку, хоча і були змінені акценти: встановлення пам'ятного знаку передбачалось встановити на автомобільному мосту через р.Тису. Таким чином, від ідеї встановлення пам'ятного знаку на Верещькому перевалі ОДА відмовилась, не заперечивши його відвідання угорцями. Прикметно, що члени угорської частини Міжнародної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин 10-11 квітня 1997 р. перебуваючи на Закарпатті, на цей раз не порушували питання про спорудження пам'ятника на Верещькому перевалі.

Угорська сторона не покидала надії на реалізацію цього проекту. Через рік, 10-11 грудня 1998 р., на засіданні змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин в рамках відзначення 1000-річчя угорської державності та 2000-ої річниці християнства було рекомендовано

“...повернутися до розгляду питання встановлення пам’ятного знаку на Верещькому перевалі”. УНРЗ і на цей раз відповіла рішучим протестом. 24 січня 1999 р. на адресу Закарпатської ОДА була надіслана “Заява Української національної Ради Закарпаття з приводу дальшого продовження угорської історичної агресії на Закарпатті”. Лідери громадських організацій Ю.Балега, В.Піпаш, П.Чучук, О.Орос, О.Ганич, Б.Галас, В.Худанич, Е.Шуфрич та інші вимагали припинення диктування угорською стороною близько 30 вимог, “які є безцеремонним втручанням у наші внутрішні справи” [5]. ТУКЗ вимагало більшого — на адресу голови Держнацкомміграції М.Рудько від лідера ТУКЗ М.Ковача були надіслані тези із 21 пункту.

Грудневе засідання згаданої комісії 1999 р. у резолюції чітко зафіксувало: “Українська сторона, розглянувши питання встановлення пам’ятного знаку на Верещькому перевалі на основі вивчення історичних засад цієї проблеми, зазначає: як показало опитування громадської думки, місцеве населення неоднозначно сприймає, а представники певних політичних партій на місцях виступають проти встановлення пам’ятного знаку на Верещькому перевалі. З огляду на це встановлення встановлення пам’ятного знаку в попередньому вигляді є неможливим” [3, с.5].

Втім, аналіз архівних документів чітко засвідчує факт постійного піднімання угорською стороною (на засіданнях змішаної українсько-угорської комісії з питань прав національних меншин) питання будівництва пам’ятника протягом 2000-2001 рр. Крім цього в засобах масової інформації за вказаний період розголосу набула ідея створення Притисянського району, що була висловлена у листі до Президента Л.Кучми від 25 січня 2000 р. М.Ковачем. Притисянський район — це Берегівський, частина Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського районів, де угорці складають більшість населення. Створення власне, розголос ідеї такого віртуального району активно підтримується Угорщиною, зокрема головою партії “Фідес” Л.Ковером [18, с.3]. Таким чином етнополітична обстановка внаслідок вказаних проблемних ситуацій, що провокуються з боку угорських громадських організацій, закордонних угорських представників продовжує залишатись нестабільною. Час від часу вона набуває нового звучання, загострюючи певні етнополітичні акценти.

Якщо українські патріотичні організації чітко висловили свою позицію недопущення акту глумління над народною пам’яттю, то з боку представників політичного русинства була повна підтримка угорських етнополітичних амбіцій. Власне, вже на черговому Форумі громадськості Закарпаття 7 грудня 1996 р. звучали слова підтримки спорудження доленосного пам’ятника на Верещькому перевалі. Крім негативних звинувачень на адресу української держави, виступаючий С.Лендел запитував: “... що у нас мають робити націонал-галичанці

V. Етнополітика

вмідярам пам'ятника Арпаду покласти не дали? Нас обманюють, дурять, а закону ніякого немає" [5].

В той же час політичне русинство із другої половини 90-х рр. втрачає колишню прихильність з боку обласної влади, тільки в окремих моментах воно виступає як вагомий фактор специфіки області в контексті домагання ВЕЗ. Так, на сесії обласної Ради 11 квітня 1996 р. пропозиція Є.Жупана щодо інформування відділу у справах національностей та міграції про порушення прав русинів була відхилена абсолютною більшістю депутатського корпусу.

Активна антидержавницька позиція "тимчасового уряду" на чолі з І.Турянцею повністю дискредитувала русинський рух. Звернення до російського Президента в 1994 р. із вимогою скасувати договір 1945 р., меморандум президентам США та Угорщини "Волго і демократію Закарпаттю" ілюстрували зовнішні чинники політичного русинства [14, с.11]. У заяві до Верховного суду України І.Турянці, Ю.Думничча, П.Годьмаша в січні 1996 р. позивачі вимагали скасування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. про утворення Закарпатської області [4, с.18]. І.Турянця на засіданнях сесії облради 1997 р. виступав із чіткими антиукраїнськими та антидержавними поглядами. Часто це виглядало навіть комічно: "... мусимо давити на Київ, щоб дав замість "маловрядування" України, дав, розумієте, самоврядування справжнє. Поки ми в болота лиш "крякати" будемо"; "... що стосується України, котра тормозить, бо розбудова іде. Пікіруємо, а ми кажемо, що розбудовуємо." Такі порівняння та образи щодо держави головуючий С.Устич справедливо критикував [5].

Турбувало політичних русинів і питання відновлення національності. І.Турянця скаржився на адресу голови облради С.Устича: "Кулько раз подавалисьме документи наші, в т.ч. і от депутата Жупана, Ви всьо віддавали у комісію, і зучали, і всьо ся кончало печально. Тисячі заяв, наприклад, підписаних на наших (адміністрації) бумажках, що хотять вернути національність... Комісії щої не було, а з тими тайстрами, розумієте, носився, толку не було" [5]. І.Турянця вступив у дискусію з С.Устичем щодо дискредитації його в засобах масової інформації та ігнорування головою облради прохання про зустріч. Така позиція привела до участі в організації "лідером політичного русинства" І.Турянцею поряд із головою Ужгородської міськради С.Ратушняком, заступником голови партії справедливості С.Слободанюком та заступником голови ХДПУ В.Бедем пікету VIII сесії облради 11 серпня. Біля будинку Ради були розміщені 4 палатки. Вимоги пікетуючих зводились до недоцільності прийняття обласного бюджету, що значно урізував виплату зарплати жителям Ужгорода, звучала вимога переобрання голови обласної Ради С.Устича.

Підготовка до виборів депутатів усіх рівнів весною 1998 р. викликала непорозуміння етнополітичного характеру. Товариство угорської інтелігенції

Закарпаття (Ю.Дупко, О.Горват) виступили із зверненням до голови ЦВК М.Рябця, де висловлювали незадоволення фактом роз'єднання виборчих округів. Так, при встановленні виборчого округу №4 м.Чоп і 15 сіл із компактного проживанням угорців були виключені, а було приєднано частину Тячівського і Хустського районів, де угорці живуть дисперсно. Угорські села Ужгородського району (М.Геївці, Павлове, Струмківка, Цеглівка, Добронь та інші), на думку ТУІЗ, повинні бути приєднаними до виборчого округу №4. Найбільш радикально виступав М.Ковач. Він пропонував створити 1 виборчий округ, до складу якого ввійшла б вся територія краю із компактно проживаючим угорським населенням. Румунське культурно-освітнє товариство імені Дж. Кожбука також виступило із заявою проти поділу румунського населення на 2 округи в Тячівщині та Рахівщині.

Згідно рішення облради 20 листопада 1997 р. “Про одномандатні виборчі округи по виборах народних депутатів” (п.1, ст.7 Закону “Про вибори народних депутатів України”) ЦВК пропонувалось утворити на території краю 3 одномандатних округів із врахуванням компактного проживання національних меншин та адміністративно-територіального устрою. Згодом позитивне рішення щодо округу №4 дало результат. 29 березня 1998 р. голова ТУКЗ М.Ковач став депутатом Верховної Ради України [8, с.7].

До ВРУ за партійними списками КПУ також пройшов І.Мигович. Вже в листопаді 1998 р. він виступав із трибуни ВРУ із закликом захисту русинів Закарпаття, вказував на агресивний менталітет галичан, через який русини опинились в стані асиміляції та вимушені заявляти про себе [17, с.15]. Поступ, власне, русинства на Закарпатті вже 1996 р. зайшов в глухий кут. В серпні 1996 р. в м.Пряшіві Світова Рада русинів висловила недовіру І.Турянці, як “провокатору в русинському русі”. 29 березня 1997 р. в м.Мукачеві на позачерговій конференції товариства підкарпатських русинів І.Турянця був позбавлений будь-яких прав та повноважень. Виступаючи звинувачували його у привласненні оргтехніки та коштів, зволіканні із перереєстрацією товариства. Було обрано нове Правління та делегати на IV Світовий конгрес русинів в м.Будапешті. Співголовами став “тріумвірат”: І.Галабішка, Л.Лецович та І.Петровці.

18 квітня 1997 р. товариство було перереєстроване у встановленому порядку, отримавши офіційну назву: “Общество подкарпатських русинів”. Метою товариства є “... консолідація всіх русинів, що проживають на Закарпатті та за його межами, на русинське етнокультурне відродження” [5]. Ця організація оголосила чітку етнокультурну орієнтацію на плекання традицій корінного населення краю. Зокрема, вже годі товариство проводило підготовку фестивалю русинської культури “Червена Ружа”, присвяченому 1100 річчю м.Мукачеві.

V. Етнополітика

Поряд з цим, в м. Ужгороді 4 квітня 1997 р. відбулась конференція прихильників І.Турянці, які підтвердили його повноваження. 20 серпня вони зареєстрували організацію “Общество карпатських русинів”, серед завдань якого було “... створення сучасного Закрпаття в екологічно чисту, демілітаризовану заповідну зону”. Головна мета — офіційне визнання русинської національності в Україні. Прикметним є те, що символікою товариства стало полотнище із синьо-біло-червоних смуг [5]. Виникло Русинське науково-освітнє товариство (голова — М. Макара), яке в основному проводить науково-пошукову та видавничу роботу.

У складі новообраної облради вже не з'являлись заяви, подібні до 1998 р. Однак, надходили заяви та резолюції від русинських товариств про сприяння їх діяльності. Так, 5 липня 1998 р. в м. Сваляві відбувся мітинг. Серед організаторів — голови осередків “Общества...” та ТУКЗ (! — М.В., М.З.), добровольці, ветерани та франці Свалявщини. У резолюції мітингу містились зовсім недоречні вимоги. Наприклад, щодо заборони прописки приїжджаючим в Свалявський район через безробіття та важке матеріальне становище жителів. Від громадськості краю до депутатів облради надійшла “Заява-протест”, де відзначалось: “Надумали якусь окрему націю русинів, глаголять про якусь автономію, сіють ненависть і розлад в нашій краї”. У заяві зауважувалось про підтримку деякими російськими шовіністами, які розпалюють ворожнечу між східними та західними регіонами України, діяльності І.Турянці та о.Д.Сидора. Правильно відзначали автори листа, що на V конгресі русинів мали б взяти участь І.Чендей, П.Скунць, Ю.Герц, представники “Просвіти”, знані люди нашого краю. Однак, такі пропозиції не були втілені в реалії громадсько-політичного життя.

Про байдужість обласної влади до політичного русинства в кінці ХХ ст. свідчить той факт, що на сесії облради 8 грудня 2000 р. депутатський запит С.Жупана щодо присвоєння ідентифікаційного коду русинам при майбутньому переписі був проігнорований депутатами. Не приймалось жодного рішення для захисту політичного русинства. Обласна Рада народних депутатів обходила подібні випадки з боку представників русинства. Про це влучно констатовано в “Заяві об'єднання демократичних партій і громадських організацій області УНРЗ з приводу нового шабашу міжнародних та внутрішніх антиукраїнських сил на українському Закарпатті” — антиукраїнська задумка обласної Ради провалилась, бо “в русини записалось лише 36 закарпатців”.

Відзначимо також про роль державної позиції щодо політичного русинства. Багато дискусій точилось через “План заходів щодо розв'язання проблем українців-русинів” за підписом віце-прем'єра І.Кураса від 7 жовтня 1996 р. З боку русинських організацій цей документ Держнацкомміграції викликав рішучі протести. Лідер “Общества карпатських русинів” І.Турянця навіть оцінив його “неприкритим расизмом” української влади [5]. Якщо уважно проаналізувати

документ, виходячи із науково обґрунтованих положень теорії етносу, то позиції представників політичного русинства не витримає критики.

По-перше, будь-яка унітарна держава повинна тримати під контролем чітко виражені прояви сепаратизму, що має зовнішньополітичні причини та наслідки існування. Тому, навіть не називаючи себе русином, антидержавні акції будь-якого характеру мають бути контрольовані. По-друге, лідери товариств русинів є нечисельними і в основному борються самі між собою за фінансування та гранти іноземних інституцій, прихильність районних та обласної влади [7, с.5; 22, с.3].

По-третє, в середовищі закарпатських українців наразі переважає українська етнокультурна ідентифікація (96%). Деяка частина має дуальну ідентичність (локальну русинську та українську загальноетнічну). Зовсім мала частка має виключно русинську ідентичність. Власне, останні й представляють синдром політичного русинства області. Тому роздмухувати питання “агресії” чи “расизму”, “етноциду” є нерациональним з точки зору історичного поступу та розвитку української нації. Власне, в “Плані заходів...” і відзначена позиція запобігання впливу сепаратистської діяльності лідерів політичного русинства, недопущення створення політичних структур із вираженими сепаратистськими проявами та спрямованістю.

Подібні вимоги політичного русинства продовжували лунати на Форумі громадськості, акціях русинських товариств. Так, на Форумі громадськості Закарпаття 23 січня 1999 р. звучали заклики прийняти “врешті-решт” статус спеціальної самоврядної адміністративної території та забезпечити відношення національності “русин”. Продовжувалась також робота по приверненню світової громадськості до русинства на Закарпатті. 24-27 червня 1999 р. в м.Ужгород проходив V Світовий Конгрес русинів. Основний лейтмотив виступів на зібранні та в прийнятому “Зверненні V Світового Конгресу русинів до органів державної влади” — визнання русинської національності, внесення “русинів” до офіційного переліку національностей, припинення інформаційного блокування русинства, низка культурних заходів [5].

Після проведення конгресу, вже в липні 1999 р. з’явилась чергова “летачка” до вищого керівництва іноземних держав. Це був лист Президенту Чехії В.Гавелу від “председателя Республиканской Партии Подкарпатской Руси” С.Ача. В листі, написаному російською мовою, знову піддавалась сумніву приналежність краю до України. Адресант твердив про “військове становище” Закарпаття та пропонував вибір: “якщо Підкарпатська Русь не воз’єднається із Чехією, то допоможіть (пан В.Гавел — М.В., М.З.) русинському народу добитися незалежності від України”. В обласній пресі цей факт справедливо оцінювався як засіб окремих нечисельних представників політичного русинства домагання визнання та фінансування [11, с.7].

V. Етнополітика

Спроби повернутись та реабілітувати ситуацію початку 90-х рр. проявились в зверненні Союму підкарпатських русинів до голови Закарпатської ОДА Москаля з приводу обласної символіки [10, с.142]. В серпні 2001 р. голова ОДА оголосив конкурс на прапор, герб та гімн області. Однак, через деякий час рішення від 30 серпня була призупинена.

Питання домагання обласною елітою створення ВЕЗ на всій території області пройшовши величезну процедуру у вищих інстанціях держави, знайшло своє вирішення через десятиліття після бурхливих автономістичних інтриг. ВРУ 24 грудня 1998 р. був прийнятий Закон України “Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області”. 9 грудня 1998 р. Президентом був підписаний Указ “Про спеціальну економічну зону “Закарпаття”. Проте, інвестиційний проект спеціальної економічної зони “Закарпаття” мав виключно економічне обґрунтування. Територія СЕЗ “Закарпаття” обмежувалась Ужгородським районом, м.Мукачево загальною площею 737, 9 га. І тільки 22 березня 2001 р. Президентом Л.Кучмою був підписаний власне Закон України “Про спеціальну економічну зону “Закарпаття” [9, с.2]. Отже, довготривалий процес, що розпочався із кризи на теренах пострадянського простору на початку 90-х рр., знайшов своє логічне завершення в соціально-економічному проекті, працюючи на Україну та її населення. При цьому повністю відкидаються ультратериторіальні домагання в інтересах іноземних країн.

Таку агітацію проводять тільки нечисельні групи, що мають підтримку за кордоном. Так, в 1999-2001 рр. агітація русинських товариств розгорнулася і через проведення 5-14 грудня 2001 р. Всеукраїнського перепису населення. Основні аргументи висвітлювали газети “Подкарпатська Русь” та “Християнська родина”. Представники русинських товариств поширювали також листівки та календарі на 2002 р. із закликом “Запишися русином!”. Характерно, що навіть загальноукраїнська газета “Дзеркало тижня” опублікувала напередодні перепису розгорнуту публікацію про русинство на Закарпатті, проблему етноідентифікації українського населення краю [13, с.19]. Вже після проведення перепису представники русинства на сторінках “Подкарпатської Русі” говорили про фальсифікацію даних перепису [16, с.1-2]. Однак, відзначимо, що етноідентичність “русин” не була повністю проігнорована переписувачами під час акції Всеукраїнського перепису населення. В імені кодифікатора органів статистики етнонім “русин” фіксувався як регіональна етнографічна самоназва українського етносу, поряд із поліщуками, гуцулами тощо [6, с.129]. Таким чином, невдовзі результати перепису засвідчать реальну наявність секторату русинських організацій краю.

Заради об’єктивності відзначимо, що крім етнополітичної проблеми русинства, дестабілізації українсько-угорських стосунків на офіційному рівні через проблему встановлення пам’ятника на Верещькому перевалі, в останні роки

мала місце нестабільна політична ситуація в краї. Насамперед, через протистояння з весни 2000 до літа 2001 рр. команди голови ОДА В.Балоги та обласної організації СДПУ(о). Процес департизації привів і до загострення міжетнічних стосунків в краї.

Принагідно зауважимо, що на Закарпатті протягом 90-х рр. не фіксувалися випадки вираженого антисемітизму. Виняток становив хіба-що випадок вандалізму над 57 надгробками на цвинтарі в м.Хуст психічно хворого громадянина В.Цяця. Також у квітні 1996 р. в м.Ужгороді на старому кладовищі у мікрорайоні Горяни було зруйновано 116 надгробків єврейських поховань (порушено 4 кримінальні справи з приводу цієї акції). Комісія США на збереження американської спадщини за кордоном і особисто співголова Американсько-Української Комісії з охорони культурної спадщини, конгресмен І.Столберг у своєму запиті твердили і про руйнацію мавзолею рабина в м.Сваляч та значно більше число зруйнованих могил (127) в м.Ужгороді. Однак з боку органів МВС ці факти не підтверджувались.

Протиріччя політичних партій, прихильників лінії голови ОДА В.Балоги та обласної СДПУ(о) вилилось у мітинг, де звучали антисемітські гасла. Ця акція відбулась 26 червня 2000 р. в обласному центрі [20, с.1]. Втім, цей ситуативний факт не набув масового розголосу і не справив якогось значного впливу. Прикметно, що про сам факт антисемітських закликів на мітингові прихильників обласної влади проілюструвала на своїх шпальтах тільки газета "Соціал-демократ".

В рамках протистояння обласної влади, лідерів В.Балоги та І.Іванча із СДПУ(о) погіршилися також стосунки із Березівщиною, представниками районної держадміністрації на чолі з І.Гайдошем. Протиріччя з приводу визначення бюджетних показників, розподілу дотацій та субвенцій з обласного бюджету, інших економічних аспектів життя Березівського району знайшло своє відображення у зверненнях до виборців району до депутата облради від Березівщини та голови Ради І.Іванча та від депутатів усіх рівнів, голів сільських Рад, керівників району до виборців Березівського району. В цих зверненнях підтримувались дії І.Гайдона та критикувалась позиція І.Іванча. Ситуація була врегульована тільки із призначенням на пост голови Закарпатської ОДА краю Г.Москаля 2 червня 2001 р.

Політична конкуренція та конфлікт знайшов оцінку з боку колишнього першого секретаря обкому КПУ М.Волощука, який зокрема відзначав, що це був конфлікт, що постійно назрівав "... між політичними силами і їх представниками, що намагаються командувати, розпоряджатися і розташувати кадри в нашому краї, не аналізуючи наслідки цих дій і ефективність в економічному і політичному плані" [12, с.6]. Отже, треба погодитись із думкою В.Лемака про локал-патріотичні мотиви протистояння команди голови Закарпатської ОДА В.Балоги із лідерами і прихильниками СДПУ(о) в Закарпатті.

V. Етнополітика

Таким чином, в умовах української державності етнополітичні процеси на Закарпатті мали свої особливості. Насамперед, ці особливості слід пов'язувати із періодом домагань автономного статусу краю обласною політичною елітою та радикалізацією окремих організацій і діячів політичного русинства. Крім цього в середині 90-х рр. виявились неприємні тертя між українськими громадськими організаціями, осередками політичних партій області та угорськими національно-культурними товариствами з приводу встановлення пам'ятного знаку на Верчанському перевалі в честь 1100-річчя віднайдення угорцями батьківщини. Кінець 90-х рр. також позначений протиріччями між обласною держадміністрацією та Берегівською районною держадміністрацією, політичними лідерами краю В.Билогою, І.Іванчо та І.Різаком, І.Гайдошом, що створило несприятливий ґрунт українсько-угорських відносин в області. Крім цього, були окремі ситуативно спровоковані прояви антисемітизму на адресу лідерів партії СДПУ (о). Останнє в році випадків оцінювалось як міжнаціональні протиріччя. Вцілому ж етнополітична ситуація на Закарпатті протягом 1991-2001 рр. регулювалась в рамках державного правового поля, тому найбільш вагомих результатів українська державна етнополітика на Закарпатті досягла в плані формування національно виражених етнокультурних пріоритетів українців та забезпечення етнокультурних запитів етнонаціональних меншин. Ця проблема потребує, безперечно, окремого висвітлення.

Література:

1. Балега Ю. Політичне русинство і будівництво української держави // Українські проблеми. – 1994. – №2.
2. Балега Ю. Сепаратистські тенденції в сучасному Закарпатті // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). – Ужгород: Гражда, 1994.
3. Верецький “камінь спотикання” між Україною та Угорщиною // Срібна Земля-Фест. – 2000. – 2-8 серпня.
4. Від автономної Підкарпатської Русі до суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання: проф. І.Турияниця. Зібрано та скомпонувано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Патент, 1996.
5. Відомчий архів Закарпатської ОДА. Діловодство, справи 1992-1998.
6. Відповідь Міністерства юстиції України... стосовно проблеми українців-русинів Закарпаття // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє товариство; Карпаторусинський науковий центр; Укладач М.П. Макара.- Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001.

7. Диба О. Чим пахнуть “русинські гроші”? // Срібна Земля-Фест. – 1996. – 18-24 липня.
8. Закарпаття в незалежній Україні. Роки. Події. Факти. 1991-2001. – Ужгород: Карпати, 2001.
9. Закон України “Про спеціальну економічну зону “Закарпаття” // Новини Закарпаття. – 2001. – 21 квітня.
10. Звернення Сойму підкарпатських русинів до голови Закарпатської обласної держадміністрації п. Москаля Г. // Проблеми підкарпатських русинів на Україні // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т. 2 / Русинське науково-освітнє товариство; Карпаторусинський науковий центр; Укладач М.П. Макара. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001.
11. Зметикували на трьох... // Срібна Земля. – 2000. – 7 жовтня.
12. Лемак В. Позапартійна влада є безвідповідальною. Закарпатська модель перехідної демократії // Соціал-демократ. – 2000. – 29 липня.
13. Лосик К. Народ есть – национальности нет, или некоторые сведения о подкарпатских русинах // Зеркало недели. – 2001. – 17 ноября.
14. Майборода О. “Політичне русинство”. Закарпатська версія периферійного націоналізму. – К.: НаУКМА, 1999.
15. Масляник О. На те й шука, щоб карась не дрімав... // За вільну Україну. – 1992. – 5 листопада.
16. “Мертва рука” хапає живих (або ганебний всеукраїнський перепис населення по-сталінськи) // Подкарпатська Русь. – 2001. – 19 грудня.
17. Мишанич О. Шлях політичного русинства на Закарпатті – дорога в нікуди // Срібна Земля-Фест. – 1999. – 27 травня – 2 червня.
18. Мишанич О. Ще раз про Верецький перевал, “Притисянський район” й угорські інтереси в Закарпатті // Інформаційний листок. – 2000. – квітень-червень. – Число 50.
19. Мітрьєва С.І. Національно-культурні товариства Закарпатської області = National cultural associations of Transcarpatian region / Національний інститут стратегічних досліджень. Закарпатський філіал. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001.
20. Розпалювання міжнародної ворожнечі на Закарпатті вигідно першим особам? (Обласний комітет СДПУ(о) // Орбіта-логос. – 2000. – 6-12 липня.
21. Тут починається не Велика Угорщина, а дуже великий скандал // Срібна Земля. – 1996. – 10 серпня.
22. Федака С., Ільницький В. Ліпше з Україною втратити, ніж з ОІНН знайти // Срібна Земля-Фест. – 1998. – 5-11 листопада.